

1921'DEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE UYGULANAN HÜKÜMET SİSTEMLERİ VE ANALİZLERİ

Government Systems and Analysis Applied in the Republic of Turkey from 1921 to the Present

Deniz DOĞRU¹

Öz

Çalışmada, Yeni Türk Devletinin kurulmasından günümüze kadar uygulanan hükümet sistemleri incelenmektedir. Dünyada demokrasinin kurumları ile (seçim - meclis - siyasi parti,) var olduğu ülkelerde genel olarak uygulanan üç hükümet modeli vardır. Bunlar parlamenter sistem, başkanlık sistemi ve yarı başkanlık sistemidir. Bu sistemlerin her birinin kullandığı enstrümanlar farklı olsa da ana eksenini kuvvetler ayrılığı ya da kuvvetler birliği ilkesi oluşturmaktadır. Bu sistemlerin uygulandığı her ülkede aynı sonuçları doğurması mümkün değildir. Her ülkenin sosyo-ekonomik ve tarihi kültürel yapısı farklıdır, bu yüzden ülkeler kendine özgün koşullara uygun seçeneklerin yer aldığı yeni hükümet modeli varyasyonları geliştirmişlerdir. Bu bağlamda çalışmada Türk tarihinde halkın meclis aracılığıyla devlet yönetiminde yer alma sürecine kısaca değinildikten sonra meclisli yapıya bağlı olarak ortaya çıkan yürütme ve yasama erklerin görev ve yetkileri kapsamında uygulanan hükümet sistemlerine değinilmiştir. Uygulanan sistemlerin her birinin özellikleri, olumsuz ve olumlu yanları tesbit edilmiştir. Sistem değişikliklerinin nedenlerinin toplumsal değişime bağlı olarak mı; yoksa siyasal iktidarların istekleri doğrultusunda mı yapıldığı tesbit edilerek sistem analizleri yapılmıştır. Sonuç olarak Hükümet Sistemleri uygulandıkları dönemlerde bir takım siyasi ve yönetsel problemlere tek başına kaynaklık etmeyeceği gibi bu alanlarda istikrar ve güvenin teminatı olmayabilir. Her iki durumda da hükümet sistemlerini o ülkenin demokratik yapısından, siyasi partiler kanundan ve toplumun entelektüel yapısından bağımsız düşünülerek doğru bir değerlendirme yapılması mümkün değildir.

Anahtar Kelimeler: Hükümet sistemleri, Siyasal sistem, Parlamenter hükümet, Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi.

Abstract

In the study, the government systems implemented from the establishment of the New Turkish State until today are examined. There are three government models generally applied in countries around the world where democracy exists with its institutions (election - parliament - political party). These are the Parliamentary System, Presidential system and semi-presidential system. Although the instruments used by each of these systems are different, their main axis is the principle of separation of powers or unity of powers. It is not possible for these systems to produce the same results in every country where they are implemented. The socio-economic and historical and cultural structure of each country is different, so countries have developed new government model variations that include options suitable for their unique conditions. In this context, the study briefly touched upon the process of people's participation in state administration through the parliament in Turkish history, and then the government systems implemented within the scope of the duties and powers of the executive and legislative powers that emerged depending on the parliamentary structure were mentioned. The characteristics, negative and positive aspects of each of the applied systems have been determined. System analyzes were carried out to determine whether it was done in line with the wishes of the political powers or the reasons for system changes due to social change. As a result, Government Systems alone will not be the source of some political and administrative problems during the periods in which they are implemented, and may not guarantee stability and security in these areas. In both cases, it is not possible to make an accurate evaluation by considering the government systems independently of the democratic structure of that country, political parties from the law and the intellectual structure of the society.

Keywords: Government systems, Political system, Parliamentary government, Presidential government system

¹ Dr. Bağımsız araştırmacı, 0000-0003-3577-7736, dogrudenez72@hotmail.com

GİRİŞ

Tarih sahnesine çıktığı andan itibaren insanlığın temel kaygısı varlığını devam ettirmek olmuştur. Bunu sağlamanın yolu ise kendini tehdit eden unsurlara karşı güvenliğini sağlayarak üretim yapmaktır. Bu iki unsur ise insanların toplu olarak yaşamalarını sağlamıştır. Toplu yaşam ise aralarında birtakım uyumsuzlukların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bir arada yaşamın devam edebilmesi, uyumsuzlukların ortadan kalkması birtakım toplumsal kurallara ve bu kuralları uygulayacak bir iktidarın varlığının gerekliliğini doğal olarak ortaya çıkarmıştır. Bu nedendir ki iktidar olgusu insanlığın varoluşu ile birlikte ortaya çıkmıştır. İkel çağlarda iktidarın toplumda düzeni sağlamak amacıyla kullandığı yaptırım kaynakları; büyü, doğa güçleri ve dindir. Bu durum aydınlanma dönemine kadar bu şekilde devam etmiştir. Ancak 18. yüzyıldan itibaren iktidar, gücünü ve otoritesini insan aklının ürünü olarak oluşturulan kurallara dayandırmıştır. Toplumsal düzeni sağlamak amacı ile ortaya çıkan iktidarların meşruluğu ise toplumun bunları kabul etmesi ile mümkün olmuştur. İktidar kavram olarak toplumu etkilemek ve kontrol edebilmek için sahip olunan bir erktir. Bu anlamda iktidar toplumsal alandaki hem sosyal örgütlenmelerde hem de siyasal örgütlenmelerde görülmektedir. Sosyal alandaki iktidarlar sendika, ticari işletmeler, dernek, kulüp gibi daha küçük yapılarda görülürken siyasal alandaki iktidar ise toplumun ve ülkenin bütünü üzerinde etkili olan yapı olarak kabul edilmektedir (Kapani, 2019). İktidarların yapısı dönemlere ve ülkelere göre farklılık göstermektedir. Bunlar ya monarşik ya da demokratik olabilmektedir (Teziç, 2020). Mutlak monarşik iktidarların kaynağı tek bir kişi iken demokratik iktidarların kaynağı ise millet iradesidir (Teziç, 2020). Türk tarihinde siyasal iktidar, II. Abdülhamit döneminden I. Meşrutiyet'in ilanına (1876) kadar daha çok monarşiktir. Ancak 19. yy.'ın başında padişah II. Mahmut döneminde sistemli bir devlet politikası olarak yürütülen batılılaşma girişimleri ile birlikte dar anlamda da olsa siyasal iktidarın demokratikleşmesi noktasında önemli adımlar atılmıştır. Sened-i İttifak'ın ilanı, Tanzimat, Islahat Fermanı'nın kabulü, Meclis-i Valayı Ahkam-ı Adliye ve Şuray-ı Devlet gibi meclislerin kurulması II. Meşrutiyet'in ilanı ile halk iradesini esas alacak yeni demokratik yapılanmaya zemin hazırlamıştır (Oğuz, 2010).

I. Meşrutiyet'in ilanı ile Türk tarihinin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi de yürürlüğe girmiştir. Bu anayasanın kabulüne kadar iktidarın kaynağı tek başına padişah iken, dar anlamda da olsa ilk kez bir meclis varlığı kabul edilerek yasama organı kurulmuştur. Bu anayasa yürütme erkini elinde bulunduran padişahı yasama (Meclis-i Umumi) organı karşısında zayıflatmamıştır. Bu sebeptir ki II. Meşrutiyet'in ilanı ile 1909'da bu anayasada değişikliğe gidilerek yürütme ve yasama arasındaki denge mekanizması kurulması amaçlanmıştır (Tunaya, 2011). Ancak yeni Türk devleti kurulana kadar millet iradesi, tam anlamıyla iktidarın kaynağı olamamıştır. Millet iradesinin iktidarlara kaynaklık etmesi yapılan anayasal düzenlemelerde yasama ve yürütme erklerinin ilişkilerinin nasıl düzenlendiği ile doğrudan ilgilidir. Bu bağlamda yürütme organı günümüzde kabine, bakanlar kurulu ve hükümet gibi kavramlarla da ifade edilmektedir.

Hükümet sistemleri, kuvvetler birliği ve kuvvetler ayrılığı olmak üzere ikiye ayrılır. Kuvvetler birliği, yasama ve yürütme kuvvetlerinin aynı elde birleştiği hükümet sistemidir. Bu birleşme de iki şekilde olabilir. Yasama ve yürütme kuvvetleri ya yürütme organında ya da yasama organında birleşir. Kuvvetlerin yürütmede birleştiği sistemler, diktatörlük veya mutlak monarşi olmak üzere iki tanedir. Kuvvetler ayrılığı sistemleri ise yasama ve yürütme kuvvetlerinin ayrı ayrı organlara verildiği hükümet sistemleridir. Kuvvetlerin ayrılığı sistemleri kendi içinde kuvvetlerin ayrılığının derecesine göre sert kuvvetler ayrılığı sistemi ve yumuşak kuvvetler ayrılığı sistemleri olmak üzere ikiye ayrılır (Gözler, 2016). Türkiye'de uygulanan hükümet sistemleri ise 1921 anayasasında kuvvetler birliğini esas alan erklerin yasama organında birleştiği meclis hükümeti sistemi, 1924 Anayasası'nda karma hükmet sistemi, 1961 ile 1982 Anayasası'nda Nisan 2016 tarihinde yapılan referandumuna kadar yumuşak kuvvetler ayrılığını esas alan parlamenter hükümet sistemi benimsenmiştir. Nisan 2016 tarihinden itibaren ise sert kuvvetler ayrılığı hükümet sistemine daha yakın görünen cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi uygulanmaktadır.

MECLİS HÜKÜMET SİSTEMİ

Mustafa Kemal 19 Mart 1920 tarihinde Heyet-i Temsiliye adına yayınladığı genelgeyi Anadolu'daki kolordu kumandanlarına ve müstakil livalara göndererek devlet merkezinin işgal edildiğini yasama, yürütme ve yargı organlarından oluşan devletin görevini yerine getiremediğini, bu durumda devletin kurtarılmasını sağlayacak tedbirleri düşünecek ve uygulayacak olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin Ankara'da toplanması gerektiğini ifade etmiştir. Bunun sonucunda 23 Nisan 1920 günü meclis açılmıştır (Turan, 2011). Türk devletinin kuruluşunu gerçekleştiren bu meclis olağanüstü koşullarda ortaya çıktığından (Öz, 1992), hızlı kararlar alabilmek ve hızlı hareket etmek zorunda olduğu için benimsediği hükümet şekli de meclis hükümeti sistemidir. Bu sistem, kuvvetler birliğini esas alan (konvansiyonel) yasama ve yürütmenin yasama organında birleştiği sistemdir (Ortaylı, 2013). Bu sistemde meclis hem yasama hem de yürütme yetkisine sahiptir. Sistem yeni Türk devletinin ilk anayasası olan Teşkilat-ı Esasiye'nin ikinci maddesinde açık bir şekilde ifade edilmiştir. Yürütme erkini de yasama organına bağlı olduğu da yine anayasanın sekizinci maddesinde yer almaktadır: "Meclisin icrai hususat için vekillere veçhe tayini ve ledelhace (ihtiyaç halinde) bunları tebdil eyler" (Teziç, 2020). Bu sistem 1924 yılına kadar uygulanmıştır. Sistemin temel özellikleri şunlardır (Terzioğlu, 2011; Teziç, 2020).

- 1.Meclisin üstünlüğü ilkesi esas alınarak, yasama ve yürütme yetkileri mecliste toplanmıştır. Diğer bir ifade ile hem yasama hem de yürütme yetkisi, yasama organına aittir.
- 2.Yürütmeyi yerine getirecek icra vekilleri (bakanlar kurulu) meclis tarafından tek tek meclisteki milletvekillerinden seçiliyordu. Bu kurul kendi içinden birini başkan olarak seçse de bu kişi yürütme erkinin başı değildir. Kurulun bağımsız karar alma yetkisi yoktur, aldığı takdirde bu meclis tarafından iptal edilebilir.
- 3.Bakanlar kurulunun (yürütme) meclisi (yasama) fesih yetkisi yoktur. Ancak meclis her daim kurul üyelerini görevden alabilir.
- 4.Devlet başkanlığı yoktur. Meclis başkanı hem yasamanın hem de yürütmenin başıdır. Bakanlar kurulunun aldığı kararlar meclis başkanı tarafından onaylanır.

PARLAMENTO HÜKÜMET SİSTEMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Parlamento Kavramı, Tarihsel Gelişimi ve İşleyişi

Latince kökenli bu kavram Türkçeye İtalyancadan geçmiştir (Altuğ, 2003; Kumaş, 1985). Osmanlıca-Türkçe Sözlüğe göre, Türkçedeki "meclis" ve "divan" kelimelerinin karşılığıdır. Bir konuda konuşma yapmak için bir araya gelmiş kişilerin karara varmak üzere görüşme yaptıkları encümen anlamına gelmektedir (Parlatır, 2009). "Siyaset bilimi" literatürü ve "anayasa hukuku" açısından parlamento; halkı temsil etmek üzere, halk tarafından seçilen insanlardan meydana gelen ve devletin önemli işlerine karar veren siyasi kurul demektir (Demir & Karatepe, 1989). Yine, Türkçe Sesli Sözlük'teki anlamı itibarıyla parlamento, "başlıca görevi yasama, devlet bütçesini çıkarma, hükümeti denetleme olan ve üyeleri halkoyu ile belirli bir süre için seçilen meclis veya meclisler" şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, tarih yok).

Parlamentarizmin bir siyasi sistem olarak kökleri mutlak monarşiye dayalı yönetim biçimlerinden, modern devlete uzanan süreçte, mutlak monarşileri sınırlandırmaya yönelik girişimler olarak ortaya çıkmıştır. İngiltere'de bu sürecin başlamasında rol oynayan temel unsurun kral ve parlamento arasındaki mücadeleler olduğu anlaşılmaktadır (Demir & Karatepe, 1989). Parlamento sisteminin kurumlarının gelişim süreci, İngiliz monarşisinin geçirdiği değişime bağlı olarak ortaya çıktığı için, söz konusu sistemin de İngiltere kaynaklı olması sonucunu doğurmuştur. Bu sürecin başlangıcı kabul edilen 1215 tarihli Magna Carta (Büyük Ferman), düşünüldüğü gibi ideal anlamda özgürlük ya da demokrasiden bahseden bir belge olmaktan ziyade büyük toprak sahibi olan baronların varlıklarını, kralın tanımak zorunda kalmış olmasını tescil eden bir belgedir. Ancak detaya inildiğinde ve etki alanı düşünüldüğünde ortaya çıkan bir başka önemli özelliği de kralın yetki alanını sınırlandıran bir belge niteliği taşıyor olmasıdır (Roskin, 2009). Magna Carta'nın kabul edildiği yüzyılda İngiltere kralları topladıkları vergileri, artırmak, ayrıca yerel güçlerin desteğini sağlamak için ülkenin her bir idari bölgesinden yüksek rütbeli din adamlarını, baronları, şövalye ile belli kentlerde ticaret yaparak güçlenmeye başlamış olan burjuvaziyi temsilen iki burjuvayı Londra'ya davet ettiler (Çam, 2000; Roskin, 2009). Bununla, bir taraftan bölgelerin yerel sorunları hakkında birinci elden bilgi edinen krallar, diğer yandan da kendi merkezi otoritelerini bu bilgi ve görüşmeler sayesinde güçlendirmeyi hedefliyorlardı. Bu toplantılar daha sonra parlamento ve parlamento sisteminin temellerini oluşturacaktır. İngiltere'nin siyasi, toplumsal ve kültürel yapısındaki değişime bağlı olarak, tarihi bir gelişim sürecinin sonucunda oluşan parlamento sistemi, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda, yine bu ülkede geliştirilen ve siyasi rejimin tekamülüne neden olan gelişmelerin ışığında doğmuş ve oradan Avrupa'ya yayılmıştır. Bu sistem uzun bir tarihi süreçte uygulamalar sonucunda ortaya çıkmış ve yerleşmiştir (Teziç, 2020).

Türk tarihinde parlamentonun gelişimi Osmanlı Devleti'ndeki anayasal hareketlerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. XVII. yüzyılın başlarında devletin gerilemeye başlaması ile neden geri kalındığına dair sorusu gündeme geldiğinde öncelikli cevabı devlet yönetiminin bozulması olarak verilmişse de daha sonra bunun nedeninin Batı'nın askeri alandaki üstünlüğü olarak görülmüştür (Mardin, 2020). Aynı zamanda Rusya'nın da bir güç olarak tarih sahnesine çıkması kuvvetler dengesini Osmanlı Devleti aleyhine bozmuştur. İmparatorluk bu dengeyi tekrar kendi lehine çevirmek için çeşitli çareler aramaya başlamıştır. Bu doğrultuda Batı merkezli reformlar yapma yoluna girmiştir. Bu reformlar askeri okulların açılmasıyla orduda başladı. Böylece Batı ile temas sağlanarak, Batı'ya dair bilgiler bu yolla imparatorlukta yayılmaya başladı (Zürcher, 1998). Askeri alanda yapılan reformlar güç dengesini Osmanlı İmparatorluğu lehine çevirmede yeterli olmadı.

XIX. yüzyıla gelindiğinde hedef güç dengesini değiştirmekten ziyade devletin parçalanmasını nasıl engelleriz sorusunun cevabını bulmaktaydı. Osmanlı aydınları ve bürokratları bu sorunun cevabını Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Gayr-i Müslimlere çeşitli yasal haklar vermek, ayrıca devlet otoritesine karşı olanlara da birtakım haklar vererek devlet otoritesini güçlendirmekte bulmuşlardır (Zürcher, 1998). Tanzimat Fermanı ile Islahat Fermanı'nın ilanı bu düşüncelerin sonucunda gerçekleştirilmiştir. Tanzimatçı aydınlardan sonraki Jön Türkler daha da ileri giderek Batı'nın ruhunu oluşturan hürriyetçi ve parlamento eğilimlerin hayata geçirilmesi ile devletin tekrar güçleneceğini ifade etmişlerdir (Mardin, 2020). Bu yaklaşım kendini devlet yönetiminde, monarşik yapının değiştirilmesinde, egemenliğin paylaşılmasında gösterdi. Osmanlı

Devleti'nde egemenliğin paylaşımı ve anayasal sürece gidişin aşamaları olan Şeri Hüccet, Sened-i İttifak, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı oldu (Çavdar, 2008). Bu gelişmelere bağlı olarak Osmanlı aydınları arasında özgürlük, anayasa ve parlamento gibi kavramlar daha çok tartışıldığı gibi yeni örgütlenmeler de ortaya çıktı. Nitekim bu oluşumlar sonucunda 1876 yılına gelindiğinde I. Meşrutiyet ilan edilerek Türk siyasi hayatında da parlamenter sisteme geçildi. Parlamenter sistem hükümetin meclis içerisinde kurulduğu ve parlamentonun güvenine bağlı olarak kurulan aynı zamanda meclis çoğunluğunun desteğiyle varlığını devam ettirebilen bir hükümet modelidir. Siyasi literatürde bu sistemin genel olarak kabul gören dört temel özelliği bulunmaktadır. Bu özellikler ise şunlardır; devlet başkanının siyasal olarak sorumsuzluğu, bakanların meclise karşı sorumluluğu, yürütmenin iki başlılığı ve yürütmenin yasamayı feshetmesi (Tunçkaşık & vd. , 2017).

Parlamenter Sistemin Özellikleri

Yürütmenin İki Başlılığı

Parlamenter sistem yumuşak kuvvetler ayrılığı ilkesini esas alan bir hükümet sistemidir. Türkiye'de ilk kez anayasal olarak 1961, daha sonra da 1982 Anayasası'nda yer almıştır. 1920-1946 yılları arasında Türkiye'de sistemle ilgili tartışmalar çok cılızdır. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nı demokratik devletlerin kazanması, Türkiye'nin de bu blok içinde yer almak istemesi ve Birleşmiş Milletlere üye olması ile demokratik söylemler yükselmeye başlamıştır. Nitekim Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde Celal Bayar ve Adnan Menderes'in başını çektiği ve Dörtlü Takrir olarak tarihe geçen önergeyi Cumhuriyet Halk Partisi merkez yönetimine vererek demokratik talepleri ile başlayan süreç 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti'nin kurulması ile sonuçlanmıştır. Bununla çok partili siyasi hayata geçilmiştir. 1950 yılında seçim kanununda yapılan değişikliklerle gizli oy açık sayım ilkesi benimsenmiştir (Çavdar, 2008). 1950 seçimlerini kazanarak iktidara gelmişse de daha sonraki politikaları ve tutumu antidemokratik eğilimdedir. Bu tutum ülke içerisinde gerginliği artırmakla kalmamış birtakım ideolojik çatışmalara ortam sağlamıştır (Çavdar, 2008). Çok partili hayata geçilmesi ile 1950-1960 yılları arasında yaşanan sert siyasi tartışmaların etkisi ile mevcut sistem de tartışılmaya başlamıştır. Yaşanılan olumsuz süreçten 1924 Anayasası sorumlu tutulmuştur (Yavuz & Bülbül, 2012).

Bu sistemde yürütme yetkisi devlet başkanı ve bakanlar kurulu (hükümet) arasında paylaştırıldığı için yürütme organı ikili bir yapıya sahiptir. Bu ikili (düalist) yapıda devlet başkanı sorumsuz iken bakanlar kurulu sorumludur (Tunçkaşık & vd. , 2017). Ancak parlamenter sistemdeki yürütmenin bütünlüğü ilkesi gereği, bu yetki paylaşımı eşit olamayacağından devlet başkanının yetkisi semboliktir (Kaboğlu,2006). Bu nedenle asıl yürütme yetkisi bakanlar kurulundadır. Devlet başkanının sembolik yetkiye sahip olmasının en önemli sonucu ise siyasî ve cezaî olarak sorumsuz olmasıdır. Ancak cezaî sorumsuzluk sadece monarşilerde mutlak olup cumhuriyetlerde bu sorumsuzluk göreve ilişkin suçlarla sınırlı tutulmuştur. Yürütme görevini fiilen yürüten bakanlar kurulunun ise bu yetkiye paralel olarak hem siyasî hem de cezaî sorumluluğu bulunmaktadır.

Devlet başkanlığı görevi, monarşilerde "kral, monark veya hükümdar", cumhuriyetlerde ise "cumhurbaşkanı" tarafından yürütülmektedir. Bakanlar kurulu ise, başbakan ve bakanlardan oluşan kolektif bir yapıya sahiptir ve dar anlamda hükümet veya kabine olarak adlandırılmaktadır. Parlamenter sistemin ilk zamanlarında başbakan bakanlarla eşit olarak görülmekteyken, siyasi gelişmelerin başbakana kazandırdığı önem nedeniyle, günümüz anayasalarında kendisine, hukuki açıdan, öteki bakanlardan daha geniş yetkiler tanınmasına ve hiyerarşik bir üstünlük verilmesine yol açmıştır (Teziç, 2020). Bunun bir sonucu olarak bakanlar kurulu başbakan tarafından belirlenmekte ve gerektiğinde devlet başkanından bir bakanının görevden alınması talep edilebilmektedir. Bu durum başbakanı içinde yer aldığı bakanlar kurulunda bir adım öne çıkardığı için literatürde "eşitler arası birinci" olarak değerlendirilmiştir (Teziç, 2020).

Devlet Başkanının Siyasi Sorumsuzluğu ve Cezai Sorumluluğu

Siyasal sorumluluk egemene karşı yönetenlerin sorumluluğunu ifade etmektedir. Bunun yaptırımı ise o makamı elinde bulunduranın görevinden alınması ya da istifası anlamına gelmektedir (Gözler, 2016). Parlamenter hükümet yapısında yürütme görevi meclis karşısında sorumlu olmayan devlet başkanına aittir. Devlet başkanı olan kişi ister kral olsun ister veraset yolu ile devlet başkanı olsun ya da günümüz çağdaş devlet yapılarındaki gibi başkan parlamento veya halk tarafından seçilmiş olsa da bu durum değişmez (Demirel; Erdoğan, 2011). Bunu sağlayan hukuki gerekçe ise karşı imza kuralıdır. Buna göre devlet başkanının yaptığı bir yazılı işlemde o konu ile ilgili ya bakanın veya başbakanın imzasının olması ve bundan bakanın ya da başbakanın sorumlu olması, devlet başkanının ise sorumlu tutulmamasıdır. 1982 Anayasası'nın 105. Maddesi siyasi sorumluluğu açık bir şekilde 'başbakan ve ilgili bakanlara' yüklemiştir (Gözler, 2016). 1961 ve 1982 Anayasalarında devlet başkanı olan cumhurbaşkanı meclis tarafından seçilirken, 1982 Anayasası'nda 2007 yılında yapılan değişiklik sonucunda halk tarafında seçilmeye başlanmıştır. Hangi yolla göreve gelirse gelsin siyasi sorumluluğu yoktur; bu nedenle parlamento veya başka bir organ tarafından görevine son verilmesi mümkün değildir. Siyasi sorumsuzluğun

temelinde devlet başkanının sembolik bir konuma ve yetkiye sahip olması vardır (Cambell). Ayrıca devlet başkanına tanınmış bulunan bu siyasi sorumsuzluğun, onu siyasi tartışmaların dışında, siyasi partilere eşit mesafede, tarafsız ve uzlaştırıcı bir hakem konumuna taşıyacağı da kabul edilmektedir (Güneş, 1956).

Devlet başkanının cezaî sorumluluğu açısından ise monarşi ve cumhuriyetler arasında önemli bir fark vardır. Buna göre monarşilerde, kralın kişiliğinin kutsal ve dokunulmaz olduğu, hata yapmayacağı kabul edildiğinden, kral tam ve mutlak bir cezaî sorumsuzluğa sahiptir (Teziç, 2020). Parlamenter cumhuriyetlerde ise devlet başkanının kural olarak cezaî sorumluluğu mutlak değildir. Bu sorumsuzluk, kişisel suçları kapsamadığı gibi göreve ilişkin olarak da vatana ihanet veya anayasayı ağır ihlal gibi hallerde sorumluluk söz konusu olabilmektedir. 1982 Anayasası'nın 105. Maddesi'nin son fıkrası devlet başkanı olan cumhurbaşkanının sadece vatana ihanet suçundan dolayı suçlanabileceğini açıkça ifade etmektedir (Gözler, 2016).

Bakanlar Kurulunun Sorumluluğu

Parlamenter sistemin bir gereği olan yürütmenin çift başlı olması ilkesi sonucu olarak anayasa hukuku kapsamında kuvvetlerden biri olan yürütme devlet başkanı ile bakanlardan oluşmaktadır. Bu sistemde devlet başkanı sembolik bir konumda olduğundan yetki ve sorumluluk bakanlara aittir. Başbakanın başkanlığında kolektif bir yapıya sahip olan bakanlar kurulunun siyasi sorumluluğu, parlamenter sistemin belirleyici ve ayırıcı özelliklerinden birisi olarak kabul edilmektedir (Teziç, 2020). Buna göre bakanların bireysel ve kolektif olarak parlamentoya karşı sorumluluğu söz konusudur (Özbudun, 2002). Kolektif sorumluluk, bakanlar kurulunun genel siyasetinin belirlenmesi ve yürütülmesinden doğmakta ve bunun bir sonucu olarak parlamento güvensizlik oyu ile bakanlar kurulunun görevine son verebilmektedir. Ayrıca başbakana güvensizlik oyu verilmesi halinde aynı sonuç doğmakta ve bakanlar kurulunun görevi sona ermektedir (Özbudun, 2002).

Bireysel sorumluluk ise bir bakanın, bakanlığının hizmetlerinden dolayı sorumlu tutularak görevine son verilmesi halinde ortaya çıkmaktadır. Bireysel sorumluluğun söz konusu olabilmesi için sorumluluğu gerektiren işlemin bakanlar kurulunda görülmemiş ve bakanlar kurulunun genel siyasetine ilişkin olmaması gereklidir. Ancak başbakan tarafından, konunun bakanlar kurulunda görüldüğü ve genel siyasete ilişkin olduğu; bakana yöneltilecek güvensizliğin bakanlar kuruluna yöneltilmiş sayılacağı açıklanarak bu sorumluluğun ortak sorumluluğa çevrilmesi mümkündür (Demirel; Özbudun, 2002).

Yürütmenin Yasamayı Fesih Yetkisi

Fesih yetkisi, yasama organının normal görev süresi tamamlanmadan, yürütme organı tarafından görevine son verilmesi anlamına gelmektedir. Parlamenter sistemde fesih yetkisi yasama organı ile yürütme organı arasındaki dengeyi sağlayan unsurlardan biri olup kökeni İngiltere'deki anayasa uygulamalarına dayanmaktadır (Terzioğlu, 2011; Teziç, 2020). Bu yetki başlangıçta krala ait bir yetki iken tarihsel süreçte parlamenter rejimin önemli bir denge unsuru haline geldi. Fesih yetkisi yasama ile yürütme arasındaki dengeyi yürütme açısından güvence altına aldığı gibi aynı zamanda hükümet ve meclisteki çoğunluk arasındaki ortaya çıkabilecek uyuşmazlıkları da gideren bir araç olarak kabul edilmektedir (Kaboğlu, 2006). Bu yetkiyi kimin kullanacağı konusu ise geniş anlamda ele alındığında parlamentonun kendisi, halkın girişimi ya da anayasada öngörülen koşullar gerçekleştiğinde otomatik olarak meclisin feshi şeklindedir; dar anlamda ise bu yetki, devlet başkanı tarafından kullanıldığı gibi, birçok parlamenter sistemde ise başbakan veya bakanlar kurulunun isteğiyle kullanılmaktadır (Teziç, 2020). Günümüz çağdaş demokrasilerinin egemen olduğu devlet anayasalarında bu yetki daha çok devlet başkanına aittir. Türkiye'de yürütmenin yasamayı fesih ifadesi yerine "cumhurbaşkanı meclis seçimlerinin yenilenmesine karar verir" şeklinde Anayasa'da yer almaktadır. 1982 Anayasası'nın 116. Maddesi'yle bu yetki cumhurbaşkanına verilmiştir. Bu yetkinin kullanılması devlet başkanının isteğine bağlı değildir, belli koşullar gerçekleştiğinde kullanılabileceği bir yetkidir. Bu koşullar anayasanın 110, 111 ve 116. Maddelerinde düzenlenmiştir. Bu koşullar şunlardır; Bakanlar kurulunun kurulması aşamasında ya da görevi esnasında yapılan oylamalarda güvenoyu alamaması, başbakanın istifa etmesi veya genel seçimlerle oluşan TBMM'nin başkanlık divanının oluşmasından sonra, cumhurbaşkanı tarafında atanan başbakan liderliğinde bakanlar kurulu kırk beş günde kurulup güvenoyu almadığı takdirde, cumhurbaşkanı meclis seçimlerinin yenilenmesine karar verebilir.

Netice olarak yürütmeye tanınmış olan fesih yetkisi, yasama ve yürütme arasındaki karşılıklı fren ve dengeleme araçlarından birisidir. Dolayısıyla bu yetkiyi, parlamentonun güvensizlik oyu ile bakanlar kurulunun görevine son vermesini dengeleyen bir unsur olarak değerlendirmek mümkündür. Gerçekten de yasama ile yürütme arasında ortaya çıkabilecek sorunların çözümünde, parlamentonun ülkenin genel eğilimlerini yansıtmaması halinde veya bir soruna ilişkin olarak seçmenin düşüncesinin alınması ihtiyacı doğduğunda, fesih yetkisi etkili bir yol olabilmektedir (Demirel; Cambell).

Parlamente Sistemin Olumlu Yönleri

1. Bu sistemde, hükümet meclisten aldığı güvenoyu ile çalışır. Herhangi bir nedene bağlı olarak parlamentodaki milletvekillerinin çoğunluğunun desteğini kaybeden hükümet düşse bile yeni bir hükümet kurma görevi Cumhurbaşkanı tarafından başka bir siyasi partiye ya da milletvekiline verilir. Bu durumda da hükümet kurulamazsa meclis seçimlerinin yenilenmesine karar vererek bir siyasi krizin ortaya çıkması engellenir.
2. Hükümet devlet başkanı tarafından görevlendirilen başbakan tarafından kurulur. Devlet başkanı olan Cumhurbaşkanı bu görevi mecliste bulunan tüm siyasi parti milletvekillerine verebilir. Bu esneklik derin siyasi krizlerin ortaya çıkmasını engelleyebilir.
3. Hükümet kurma yetkisine sahip olan başbakanın milletvekilleri içerisinde seçilmesi aynı zamanda yasama ile yürütme arasındaki birbirlerini denetlemeye dayalı fren sistemi, yürütmenin otoriter eğilimlerini önler.
4. Hükümeti kurma görevi verilen başbakan bir siyasi parti mensubu olacağı gibi bağımsız da olabilir. Hükümeti kurma görevi verilen başbakanın mensubu olduğu siyasi parti yeterli çoğunluğa sahip değilse diğer siyasi partilerden de destek almak zorunda olduğu için daha uzlaşmacı olmak zorundadır. Bu durum meclis içindeki kutuplaşmayı engellediği gibi çoğunluğa sahip olmayan küçük siyasi partilerin de süreçte aktif olmasını sağlar.
5. Devlet başkanlığı makamı, partiler üstü tarafsız kimliğiyle hem şiddetlenen siyasi çekişmelerde arabulucu rolü üstlenir hem de iktidarın gücünü frenleyici bir rol oynar. İktidar ile muhalefet arasındaki krizlerde devlet başkanının tarafsızlığı bir dengeye ve uzlaşmaya yardımcı olur.
6. İnsan aklının sıfırdan oluşturduğu bir sistem değildir. Tarihi bir süreç içerisinde uygulamalar sonucunda ortaya çıktığı için sistemin olumsuzlukları rahat ve kolay giderilebilir.

Parlamente Sistemin Olumsuz Yönleri

Parlamente sistemin en önemli olumsuzluğu kurulan hükümetlerin uzun süreli devamlılıklarının olmaması. Devlet başkanı tarafından hükümeti kurma görevi verilen siyasi parti mecliste yasama faaliyetlerini yapacak (kanun, anayasa değişikliği, güven oylamaları) yeterli milletvekili çoğunluğa sahip değilse, diğer siyasi partilerden destek almak zorundadır. Parlamento desteğinin garantisi olmadığından, hükümetlerin varlığı devam ettirebilmesi risk altındadır. Örneğin Türkiye’de 1991 ile 2002 arasında on bir yıllık gibi kısa bir sürede yedi farklı hükümet kurulmuştur. Her bir hükümetin görev süresi ortalama bir buçuk yıl olmuştur (Neziroğlu & Yılmaz, 2015).

- Güçsüz ve verimsiz hükümetler kurulur.

Parlamente sistemde hükümetin zayıf kalmasının nedenleri, hükümetin her zaman parlamento çoğunluğunun desteğine muhtaç olması, devlet başkanının hükümetle siyasi rekabete girme ihtimali, hükümet kararlarının kolektif nitelik taşıması ve koalisyon hükümetlerinin kurulmasıdır. Bunlardan sonuncu madde, parlamente sistemin en zayıf noktası olarak gündeme gelmektedir. Bunun birinci nedeni, koalisyon hükümetleri, ayrı siyasi programlara sahip oldukları halde ortaklık kurmuş partilerden müteşekkildir ki bu hükümetler, farklılığın getirdiği uyumsuzlukla maluldür. İkincisi, bu farklılığa rağmen üretilecek politikalarda uzlaşma arayışının getirdiği uzun siyasi pazarlıklar, koalisyon hükümetlerinin çalışmasını yavaşlatır. Son olarak ortak politika ve icraat üretme çabasının yarattığı bölünmeden kaçınmaya çalışan fakat aynı zamanda hayatını sürdürmek isteyen bu hükümetler hareketsiz kalmayı tercih ederler ve böylece yönetme yeteneklerini yitirirler.

- Demokratik niteliği zayıftır.

Halkın hükümeti doğrudan belirlemiyor olması, koalisyon hükümetlerinde yaşanacak başarısızlıklarda hesap sorulacak partinin teşhisinin zor olması ve seçim esnasında seçmenin hükümete ilişkin tercihlerinden emin olamaması, parlamente sistemin demokratik niteliğini zayıflatan kusurlar olarak sayılmaktadır.

CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİ

Hükümet sistemi tartışmaları sadece Türkiye’de değil, dünyada da zaman zaman gündeme gelmiştir. Misal 1950-1990 arasında; Fransa’da yarı başkanlık sistemine geçilmiş (1958), Brezilya’da başkanlıktan yarı başkanlık sistemine (1960), sonra yeniden başkanlığa dönmüştür (1963). İsrail, başbakanı halkın seçtiği bir sisteme geçmiştir (1992), sonra eski sistemine geri dönmüş (2001); Moldova yarı başkanlıktan parlamentarizme geçmiştir (Fendoğlu, 2012). Türkiye’de hükümet sistemi ile ilgili tartışmalarının başlaması hükümet istikrarsızlıklarının yoğun olarak yaşandığı 1970’lerin ikinci yarısı ve 1980’lerde yapılmışsa da 1982 Anayasası hazırlanırken bu dikkate alınmamıştır. Parlamente sistemdeki yürütmenin çift başlı olmasının getirdiği sorunlara Türkiye’de ilk işaret eden Milliyetçi Hareket’in lideri Alparslan Türkeş

olmuştur. Türkes tek başına iktidar olduklarında bu çift başlılığa son verip başkanlık sistemini getireceklerini ifade etmiştir. Bu sistemin dışardan doğrudan alınmayacağını kendimize has bir sistem olacağını, köklerini ise Türk tarihindeki devlet başkanlığından alacağını ifade etmiştir. Bu konu ile ilgili düşüncelerini özellikle 1973 ve 1980 yıllarındaki cumhurbaşkanlığı seçim süreçlerinde gündeme getirmiştir (Çolak & Uzun, 2017). Yine dönemin liderlerinden Süleyman Demirel de tam olarak başkanlık sisteminden bahsetmese de cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesiyle alakalı fikrini basına yapmış olduğu beyanatlarda dile getirmiştir. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nin sonucunda bu liderlere siyasi yasaklar konulması, 1982 seçimlerinden sonra Turgut Özal liderliğinde Anavatan Partisinin tek başına iktidar olması hükümet sistemi ile ilgili tartışmaları sonlandırmıştır. Ancak 12 Eylül 1980 Askeri Darbesinin getirdiği siyasi yasakların 1987 yılındaki anayasal değişiklikle kaldırılmasından sonra ülkede siyasi tartışmaların ve rekabetin önü açılmıştır. Demokratik söylemler ve sistemle ilgili tartışmalar yeniden gündeme gelmiştir. 1988 yılının ilk aylarında Turgut Özal yaptığı bir açıklamada cumhurbaşkanının halk tarafından meclisle eşzamanlı olarak ve beş yıl için seçilmesi önerisini dile getirmişti. Fakat ciddi bir muhalefetle karşılaşınca önerisinin arkasını getirmemişti. Süleyman Demirel'in 1970'lerin sonlarından itibaren zaman zaman gündeme getirdiği cumhurbaşkanını halkın seçmesini öngören anayasa değişikliğine ilişkin görüşleri olmasına rağmen Özal'ın bu önerisini desteklememiştir. Bunun nedeni ise iki lider arasındaki siyasi rekabet olarak yorumlanmıştır. Nitekim Mahalli Seçimlerin bir yıl erkene alınmasıyla ilgili 25 Eylül 1988'de yapılan halk oylamasında (referandum) dönemin başbakanı Turgut Özal olumlu bir sonuç çıkacağını düşünmüşse de oylama yüzde 65 hayırla sonuçlanmıştır. Bu sonuç Süleyman Demirel tarafında Anavatan Partisinin meclisteki çoğunluğunun millet tarafından reddedildiği şeklinde yorumlanmış ve sebeple Anavatan Partisinin cumhurbaşkanı seçme hakkının zedelendiğini dolayısıyla cumhurbaşkanın halk tarafından seçilmesi gerektiğini gündeme getirmiştir (Milliyet, 1988).

Bu liderlerden sonra bu konuyu sürekli olarak kamuoyunun gündemine getirerek sistem değişikliğine yapılan anayasal değişikliklerle gidilmesini sağlayan siyasi lider Recep Tayyip Erdoğan olmuştur. Erdoğan, bu konu ile ilgili olarak Refah Partisi Merkez Karar ve Yürütme Kurulu üyeliği ile İstanbul İl Başkanı görevini sürdürüyorken yaptığı açıklamada Türkiye'nin başkanlık sistemine hazır olmadığını bu sisteme geçiş için serbest piyasa koşullarının oluşmasını vurgulayarak bunun Amerikan emperyalizmin bir tavsiyesi olduğunu ifade etmiştir (Radikal, 2016). Ancak kurucusu olduğu Adalet ve Kalkınma Partisi iktidar olduktan sonra bu konudaki fikirleri yüzde yüz farklılaşmıştır. İlk açıklamalarında Amerika Birleşik Devletinde uygulanan Başkanlık Sistemine vurgu yaparken daha sonraki konuşmalarında ise tam olarak içeriğinin ne olacağına değinmeden Türk tipi başkanlık sisteminden bahsetmiştir. Bu konu ile ilgili olarak kurucusu olduğu Adalet ve Kalkınma Partisinin 2002'de iktidara gelmesinden itibaren yaptığı açıklamaların tarihsel gelişimi şöyledir; Mart 2003'te 59. Hükümet'in Başbakanı olarak katıldığı bir televizyon programında başkanlık sistemi ile ilgili kendisine sorulan soruya şöyle cevap vermiştir; 'Başkanlık sistemi konusunda bir konsensüs sağlanırsa, Türkiye'nin ciddi bir sıçrama yapacağına inanıyorum. Siyasetteki arzum Başkanlık sistemi. İdeal olanı Amerikan modeli, tabii bunun içinde ülkedeki tüm kurumlar halkla bütünleşerek bir konsensüs sağlanmalıdır. Bu konsensüs sağlanmadan başkanlık sistemine geçiş sağlıklı olmaz. Ama bunu başardığımız takdirde Türkiye ciddi bir sıçrama yapacaktır

Erdoğan bu konu hakkında farklı zaman dilimlerinde beyanlarda bulunmaya devam etmiştir. 2005 yılında ki beyanında başkanlık Sisteminin Türkiye için faydalı olacağını ancak gündemlerinde olmadığını, 2006'da kendisinin de bu sistemi istediğinin fakat şartların müsait olmadığını, 2010'da İşlerin daha seri sonuçlanması için başkanlık sistemine iyimser baktığını, bu konuda bir önyargısının olmadığını gerekirse halk oylamasına gidilebileceğini, konuyu gündemde tutmasının amacının tartışılmasını sağlamak hatta tartışılmasının hem Türk halkına hem de siyasilere çok şey katacağını ifade etmiştir. Bu açıklamalar 2012'de somut olarak karşılığını bulmuş, Adalet Kalkınma Partisi Anayasa Uzlaşma Komisyonuna Başkanlık Sistemi ilgili önerilerini sunmuştur. Erdoğan, 2013 yılında ABD Brookings Enstitüsü'nde düzenlenen konferansta yaptığı konuşmada şu ifadelerde bulunmuştur; 'Ben başkanlık sisteminden yana olduğumu söylüyorum. İllaki ABD'deki başkanlık sistemi olacak diye bir şey yok. Ancak bizim olmazsa olmazımız degildir. Parlamento ya da millet bu sisteme geçelim diyorsa geçilir (Ensonhaber, 2013).

2014 Cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde katıldığı bir televizyon programında konu ile ilgili daha açık ve net ifadelerde bulunmuştur; 'Şimdi dünyada bugün demokratik parlamenter sistemler içerisinde gelişmiş ülkeler içerisinde baktığımızda gelişmiş ülkelerin kahir ekseriyetinin başkanlık sistemiyle yönetildiğini görürsünüz veya yarı başkanlıkla yönetildiğini görürsünüz. ABD, Rusya, Çin ve Avrupa böyledir. Bizim çok daha seri kararlar alabilmemiz için böyle bir sistemin gerekliliği gelişmiş ülkelere bakıldığında böyledir. Bürokratik oligarşiyi kıramadığınız sürece yürütmeniz ağırlaşacaktır. Ben on iki yıllık hükümetim döneminde bunu yaşadım (Haberler.com, 2016).

Erdoğan cumhurbaşkanı seçildikten sonra Nisan 2015'te muhtarlara yapmış olduğu konuşmasında daha net açıklamalara yer verdiği gibi Türk tipi başkanlık sistemine vurgu yapmıştır; 'Mevcut sistemle buraya kadar. Türkiye, yurtdışı uygulamaları inceleyip kendi kültürünü de ortaya koyarak bir Başkanlık sistemi oluşturabilir. Dünyadaki uygulamalar ve kendi geleneklerimiz bize Başkanlık sistemini işaret ediyor. Bundan gocunanlar var. Türkiye'ye mahsus Başkanlık sistemi olmazmış. Kendimize bu güvensizlik niye? Nihai seçimi yapacak millet. Başkanlık sistemine karşı çıkanlar milli iradeyle yüzleşmekten korkuyorlar' (www.bbc.com, 2016). 28 Ocak 2016'da Türkiye Anayasa Platformunca düzenlenen "Yeni

Anayasa İçin Hep Birlikte" temalı programa katılan Erdoğan, yaptığı konuşmada da konuyu gündeme getirmiştir (bbc, 2016).

Türkiye’de Hükümet Sisteminde değişiklik ile ilgili ilk beyanat Alparslan Türkeş tarafında yapılmıştır. Daha sonra Süleyman Demirel tarafında dile getirilmişse de Demirel sistemin tamamen değişikliğinden ziyade Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini ifade etmiştir. Sistem değişikliği konusunda Turgut Özal ve Erdoğan ısrarcı olmuştur. Özal, tam olarak Amerika Birleşik Devletindeki Başkanlık sisteminin Türkiye için uygun olduğunu vurgulamıştır. Erdoğan’ın, açıklamalarının gelişim sürecine bakıldığında bir açıklaması dışında, başkanlık sistemini uygun gördüğü anlaşılmaktadır. Sistem ile ilgili tutumunda bir farklılık olmasa da sistemin içeriği konusunda 2012’den itibaren yaklaşımı değişmiştir. ABD tipi başkanlıktan Türk tipi başkanlığa doğru dönüşen demeçler bu durumun en önemli kanıtıdır. Diğer yandan öteki liderlere nazaran kararlı duruşuna 2002’den itibaren kesintisiz ve tek başına iktidar oluşu kaynaklık etmiştir.

1970’li yıllardan itibaren yapılan bu tartışmaların sonucunda 2016 yılında başlayan hükümet sisteminin değiştirilmesi ilgili anayasa değişikliği çalışmaları 16 Nisan 2017 tarihinde anayasa değişikliği referandum ile sonuçlanmıştır. Yarım asırlık sistem değişikliği tartışmalarının bir yıllık kısa bir sürede tamamlanmasında 15 Temmuz 2015 tarihinde gerçekleştirilen darbenin de etkisi olmuştur. Bu değişiklik sonucunda artık parlamenter sisteminin yerini Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi almıştır.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yasama Organı

16 Nisan 2017 tarihinde yapılan halk oylaması sonucunda 6771 numaralı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun 21.01.2017 tarihin de kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Bu değişiklik ile 1961 Anayasası ile uygulamaya konulmuş olan parlamenter sistemin yerini cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi aldı. Anayasada yapılan değişikliklerin Yasama organı (Türkiye Büyük Millet Meclisi) ile ilgili maddeleri şunlardır; 75,76,77,87,89,93 v98.’dir (TBMM, 2017).

Bu değişiklik ile anayasanın 75. Maddesinde yer alan ‘Türkiye Büyük Millet Meclisi beş yüz elli milletvekilinde oluşur’ ifadesi ‘Türkiye Büyük Millet Meclisi altı yüz elli milletvekilinde oluşur’ şeklinde değiştirilmiştir. Bu farklılık yeni hükümet sistemi ile ilgili olmamakla birlikte demokratik katılımı artırmaya katkı sağlamıştır. Değişiklik yapılan 76. Madde ile milletvekili seçilebilme koşulları düzenlenmiştir. Bununla yapılan tek değişiklik ‘yükümlü oldukları askerlik hizmetini yapmamış olanlar ifadesi yerine; askerlikle ilişkisi olanlar’ milletvekili seçilemezler şeklindedir. Ancak bu değişiklik geçilen yeni hükümet sistemi ile bir durum ortaya koymamaktadır. 77. maddede yapılan değişiklik ile yasama dönemini 4 yıldan 5 yıla çıkarılarak cumhurbaşkanının seçimi ile milletvekili seçimi olarak bilinen genel seçimlerin aynı anda yapılması amaçlanmıştır. Bundaki amaç cumhurbaşkanı seçilecek kişi ile meclis çoğunluğunun aynı siyasi görüşten oluşması sağlanarak meclis karşısında Yürütme erkini tek başında elinde bulunduracak Cumhurbaşkanını güçlendirmek hedeflenmiştir. Yasama Erki ile ilgili yapılan değişikliklerden en önemli maddeler 87. ve 98.’dir. 87. madde yapılan değişiklik ‘Bakanlar Kurulu ve bakanları denetlemek, Bakanlar kuruluna belli konularda kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi vermek’ ifadesi anayasadan çıkarılmıştır. Bununla parlamenter sistemdeki yasama organının yürütme organı üzerindeki üstünlüğüne son verildiği gibi yeni sistemde yürütme yetkisini tek başına kullanacak cumhurbaşkanı güçlendirilmiştir. 98.maddede yer alan ‘Soru, Gensoru, Genel Görüşme, Meclis Araştırması ve Meclis Soruşturması’ bilgi ve denetim yollarından ‘Gensoru’ tamamen anayasadan çıkarılmış ‘Soru’ ise ‘Yazılı Soru’ şeklinde değiştirilmiştir. Genel Görüşme. Meclis Araştırması ile ilgili herhangi bir farklılık yok; fakat Meclis Soruşturması ile ilgili sürecin işletilmesi ise Meclis İç Tüzüğü ile zorlaştırılmıştır. Parlamenter Sistemde yürütmenin sorumlu kanadı olan Bakanlar ile Bakanlar Kurulunun görevleri hakkında meclis doğrudan gensoru aracılığıyla denetim yapabiliyordu. Bu durum yasama organını yürütmeye karşı üstün ve yürütmenin tam anlamı ile denetlenebilirliğini sağlıyordu. Yeni sistemde bu durum tamamen ortadan kalktığı gibi diğer güçlü denetim mekanizması olan Meclis Soruşturmasının açılması da zorlaştırılmıştır. Geriye kalan denetim yolları ise denetimden ziyade meclisin bilgi edinmesi sağlayan araçlardır. Bu iki farklı şekilde değerlendirilebilir; birincisi yeni sistemin doğal bir sonucu olarak yasama ve yürütme erkini birbirinden tamamen ayırılması, ikinci olarak yasama erki olan meclisin etkisinin ve işlevinin zayıflatması. Bu maddelerin dışındaki diğer değişiklikler ise sistemle ilgili olmayıp meclisin çalışma düzeni ile ilgilidir.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Yürütme Organı

2017 Anayasa değişikliklerinin yasama, yürütme ve yargı alanları içinde doğrudan cumhurbaşkanlığı sistemi ile ilgili olanlar yürütme bölümünde yapılanlardır. Bu bölümde değişiklik yapılan maddeler şunlardır; 101,104,105,106,116 ve 119 (TBMM, [https:// www.tbmm.gov.tr/kannlar/k6771.html](https://www.tbmm.gov.tr/kannlar/k6771.html)., tarih yok).

Anayasa değişikliği öncesi var olan parlamenter sistemde yürütme erki cumhurbaşkanı ve başbakan liderliğindeki Bakanlar Kurulunda oluşuyordu, değişiklik ile benimsenen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde yürütmenin tüm yetki ve görevleri Cumhurbaşkanına devredildi. Türkiye Büyük Millet Meclisinin Bakanlar Kurulunun oluşumunda herhangi bir etkisi olmayacak, bu kurul cumhurbaşkanının atayacağı bakanlardan oluşacaktır.

1961 Anayasası ile kabul edilen Parlamenter Hükümet sistemi 1982 Anayasasında 2017 değişikliğine kadar yer almıştır. Bu sistemde Cumhurbaşkanı başbakanı atar, atanmış başbakan hükümet kurardı. Oluşturulan Bakanlar Kurulu(hükümet) mecliste güven oylamasına tabi tutulurdu. Bu oylamada güvenoyu aldığı takdirde göreve başlardı. Cumhurbaşkanlığı hükümeti sisteminde, cumhurbaşkanı tarafından kurulan hükümetin güvenoyuna sunulması söz konusu değildir. Bu durum yeni sistemin güçler ayrılığı ilkesinin doğal bir sonucudur. Amaçlanan şey ise parlamenter sistemde güvenoyu alınmadığı takdirde hükümet kurulmaması durumunda ortaya çıkan istikrarsızlığın önüne geçmektir.

101. Madde cumhurbaşkanı seçilme koşulları ve seçim sürecinin nasıl olacağı ile ilgilidir. Bu madde de yapılan değişikliklerden önceki halinden farklı olarak cumhurbaşkanı adayı kimler gösterebilir noktasındadır. Maddenin değişikliği öncesinde yirmi milletvekili veya son genel seçimlerde oylarının toplamı yüzde onu geçen siyasi partiler aday gösterebiliyordu. Cumhurbaşkanı seçilen kişinin varsa siyasi partisi ile ilişkisi kesilirdi. Değişiklik sonrası ise siyasi parti grupları, son genel seçimde oylarının toplamı tek başına ya da birlikte yüzde beşi geçen siyasi partiler ile yüz bin seçmen aday gösterebilir. Seçilen kişinin varsa siyasi partisi ile ilişkisinin kesileceği noktasında bir ifade yer almamıştır. Bu ise partili cumhurbaşkanının olmanın önünü açmıştır. Bu durum ise devletin yönetim sürecinde cumhurbaşkanlığı makamının tarafsızlığını kaybedeceği aynı zamanda seçim süreçlerinde devletin kaynaklarının partili olan cumhurbaşkanının partisi lehine seçim sonuçlarına etki edeceği tartışmalarını gündeme getirmiştir. Değişikliklerden en önemlisi ise 104. Maddede yapılmıştır. Yapılan değişiklik ile parlamenter sistemdeki cumhurbaşkanının görev ve yetkilerinin yasama, yürütme ve yargı başlıkları şeklinde ki sınıflandırılmasına son verilmiştir. Bu durum yeni sistemin işleyişine etki etmese de bu maddede cumhurbaşkanına yürütme yetkisinin kullanılması ile ilgili Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi çıkartma yetkisi verilmiştir. Bu yetki doğrudan yeni sistemin omurgasını oluşturmaktadır. Bu yetkinin sınırları anayasada şöyle çizilmiştir. 'Anayasanın ikinci birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel haklar, kişi hakları ve ödevleriyle dördüncü bölümde yer alan siyasi haklar ve ödevler Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile düzenlenemez. Anayasada münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konularda Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi çıkarılamaz. Kanunda açıkça düzenlenen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz. Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kanunlarda farklı hüküm bulunması halinde kanun hükümleri uygulanır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin aynı konuda kanun çıkarması durumunda Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi hükümsüz hale gelir' şeklinde kararnamenin alanın sınırları belirlenmiştir. Fakat bu değişiklik cumhurbaşkanına, bakanları ve cumhurbaşkanı yardımcılarını atamak ve görevlerine son vermek, üst düzey kamu yöneticilerini atamak ve bu kişilerin görevlerine son vermek ve bunların atanmalarına ilişkin usul ve esasları Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenlemek görev ve yetkileri gibi geniş bir alanda düzenlemeler yapma yetkisi vermiştir. Yürütme organı ile ilgili yapılan bir diğer değişiklik ise Cumhurbaşkanının cezai sorumluluğu ilgilidir. 2017 değişikliği öncesi sadece vatana ihanet suçundan dolayı yargılanırken değişiklik sonrası tüm görevlerinden dolayı yargılanacağı önü açılmıştır. Ancak bu sürecin başlayabilmesi için meclisin denetim araçlarından olan Meclis Soruşturmasının açılıp Cumhurbaşkanının Yüce Divana sevk edilmesi için konulan meclis üye sayılarında çoğunluğun sağlanması nerdeyse mümkün değil. 106. Madde yapılan değişiklik ile Cumhurbaşkanına vekalet etme yetkisi meclis başkanı yerine cumhurbaşkanı yardımcısına verilmiştir. Bu alanda yapılan son iki değişiklik ise 116 ve 119 maddelerde yapıldı. Seçimlerin yenilenmesi ve olağanüstü halin ilanı ile ilgilidir. Doğrudan cumhurbaşkanlık sistemi ilgili değildir.

Yargı erki ile ilgili görevlerinde herhangi bir değişiklik söz konusu değildir. Değişiklik öncesi Anayasa Mahkemesi, Danıştay, Yargıtay ve Hakimler Savcılar Kuruluna üye seçme yetkileri devam etmiştir.

SONUÇ

Tarihi süreç incelendiğinde devletleri yönetmek amacıyla ortaya çıkan hükümet sistemleri o toplumun siyasi, sosyal ve ekonomik koşulları ile doğrudan bağlantılı olduğu gibi dünya ile entegre olmasıyla da ilintilidir. Örneğin; Batı Avrupa ülkelerinde sanayileşme devrimi ile yeni bir sosyal yapı ortaya çıkmıştır. Orta çağ sınıfsal yapısının yerini işçi ve burjuva almaya başlamıştır. Bu durum özellikle İngiltere ve Fransa da orta çağın monarşik yapısına tepki olarak yürütme ve yasama erkleri arasındaki dengeyi sağlamak üzerine inşa edilmiştir. Sanayi devriminin ortaya çıkardığı ekonomik, sosyal ve siyasal değişime bağlı olarak kuvvetler arası dengeyi esas alan parlamenter sistemi ortaya çıkarmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde ise bağımsızlık savaşı sonrası birliği sağlamak amacıyla daha otoriter bir sistem olarak başkanlık sistemi tarihsel süreçte ortaya çıkmıştır. Örneklerden de anlaşılacağı üzere sistemler toplumların sosyal, ekonomik ve siyasal değişimine bağlı olarak doğal bir süreçte ortaya çıkmıştır. Türk tarihinde bu süreç ise devletin toprak kaybını önüne geçmek, devleti klasik dönemdeki gücüne kavuşturmak amacı ile başlayan batılılaşma hareketlerinin etkisi ile başlamıştır. İlk aşaması senedi ittifak belgesi ile başlamış, mutlak otorite olan padişah ilk kez kendisi dışında bir sınıfın siyasal varlığını kabul etti. Bu süreç Tanzimat ve Islahat Fermanları ile devam etti. 1876 tarihinde I. Meşrutiyetin ilanı ve Türk Tarihinin ilk yazılı anayasası olan Kanuni Esasinin yürürlüğe girmesi ile yasal çerçevesi oluşturuldu. Bu çerçevede siyasal güç ülkedeki seçimler sonucunda oluşan Mebusan Meclisi, padişah ve bürokrasi arasında paylaşılmıştır. Bu durum aynı zamanda parlamenter sistemin tarihsel sürece bağlı olarak kurumsallaşmasının da temellerinin atılmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi sonrası tarihe mal olmasından sonra kurulan yeni Türk devleti hükümet sistemi olarak

meclis ve seçimi esas alan bu sistemin devamı niteliğindedir. Ancak savaş koşullarının devam etmesinden dolayı 1921 Anayasası'nın kuvvetler birliğine dayanan meclis hükümeti sistemi benimsenmiştir. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilan edilmesi ile devletin rejimi belli olduktan sonra yapılan Anayasa değişikliğiyle parlamenter rejime adım atılmış ve 1924 Anayasasıyla meclis hükümeti ile parlamenter sistemin özelliklerini bir arada barındıran karma hükümet sistemi benimsenmiştir. 1960 Askeri Darbe'den sonra hazırlanan 1961 Anayasası'ndan parlamenter hükümet sistem benimsenmiştir. Bununla tam anlamı ile parlamenter sistem uygulanmaya başlanmıştır. 1982 Anayasasında da parlamenter hükümet sistemi yer almıştır. Ancak 12 Eylül Askeri Darbesi'ni gerçekleştiren Kenan Evren ve ekibi yeni cumhurbaşkanı olarak Kenan Evreni öngördükleri için parlamenter sistemin özünde yer almamasına rağmen yeni anayasada cumhurbaşkanına çok daha fazla yetki verilmiştir. Yeni anayasada cumhurbaşkanının yetkileri fazla olsa da Yasama organı olan meclisin yürütme organı (Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu) üzerindeki denetimini ortadan kaldırmamıştır. Bu durum yürütmenin keyfilğini ve kişisel yapılacak hatalarında balans ayarı olarak varlığını sürdürüştür. 1982 Anayasasında 2007 yılında yapılan değişiklik ile cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi benimsense de bu durum ortadan kalkmamıştır. Siyasal istikrarsızlığın sosyo-ekonomik ve politik sebepleri olduğu gibi hükümet sisteminde kaynaklı olabilir. Türkiye'de koalisyon hükümetlerinin olduğu dönemlerdeki istikrarsızlığın temel gerekçesi olarak parlamenter sistem işaret edilerek bir sistem değişikliği zaman zaman gündeme getirilmiştir. Ancak bu istikrarsızlığın altındaki başka sebeplere (siyasi partiler kanunu, anayasadaki hükümet kurulması ile ilgili maddeler) bakılmamıştır. Parlamenter sistemle ilgili eleştiriler ve başkanlık sistemine geçilmesi 1970'lerden itibaren sıklıkla olmasa da siyasiler tarafından gündeme getirilmiştir. 2017 Anayasa Değişikliği ile kabul edilen Cumhurbaşkanlığı Hükümet sistemi de aynı gerekçeler gösterilerek yapıldı. Ancak bu sistemin içinde de Cumhurbaşkanına tanınan kararname yetkisi ile temel hak ve hürriyetler dışında her konuda kanun niteliğinde düzenleme yapma ve üst düzey yöneticileri atama yetkisinin verilmesi hürriyet otorite dengesinde sıkıntılara sebep olacağı gibi kişisel hatalarında kontrollünü zorlaştırabilir. Bir diğer sıkıntı ise sistemin parlamenter sistem gibi tarihsel bir sürece bağlı olarak ortaya çıkmamasında dolayı toplumsal yapıya ne kadar uygun olup olmadığı noktasındadır.

Siyasal istikrardan anlaşılması gereken sadece kurulan hükümetlerin uzun süreli olması ise buda başkaca büyük politik ve sosyo-ekonomik problemlerin ortaya çıkmasına neden olabilir. Siyasal istikrar, tüm devlet kurumlarının birbiri ile uyumlu çalışmasını ifade ettiği gibi aynı zamanda kurumların bağımsız karar alabilmelerini ve buna bağlı olarak hükümetlerin görev sürelerinin sekteye uğramamasıdır.

KATKI BELİRTME

Yazar/yazarlardan başka makalenin her hangi bir safhasında katkı sağlayan kişiler varsa yazının sonunda bu kişilerin isimleri ayrıca belirtilmelidir.

Makale kurum ya da kuruluş tarafından desteklenen bir araştırma/proje bulgularından oluşuyorsa desteği sağlayan kurum/kuruluşun adı, projenin ismi, (varsa) tarih, sayı ve numarası verilmelidir.

ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar aralarında çıkar çatışması olmadığını "The authors declare that they have no conflict of interest" beyan ederler.

EXTENDED SUMMARY

GOVERNMENT SYSTEMS AND ANALYSIS APPLIED IN THE REPUBLIC OF TURKEY FROM 1921 TO THE PRESENT

INTRODUCTION

In this study, the government systems applied from the establishment of the New Turkish State to the present are examined. In the world, there are three government models that are generally applied in countries where democracy exists with its institutions (election - parliament - political party). These are the Parliamentary System, the Presidential System and the Semi-Presidential System. Although the instruments used by each of these systems are different, their main axis is the principle of separation of powers or union of powers. It is not possible for these systems to produce the same results in every country where they are implemented. The socio-economic and historical cultural structure of each country is different, so countries have developed new variations of the government model with options suitable for their unique conditions. In the study, after briefly mentioning the process of the people's participation in the state administration through the parliament in Turkish history, the government systems implemented within the scope of the duties and powers of the executive and legislative powers that emerged depending on the parliamentary structure were mentioned. This process, which started with the opening of the Parliamentary Assembly, continued with the implementation of the Assembly government system, the mixed government system, and the Parliamentary government system, which are based on the unity of forces. With the 2017 Constitutional amendment, the presidential government system based on the principle of separation of powers was adopted. This system has been implemented since 2018. In the study, the Assembly Government System and the Mixed government system, which are among these government systems, are not widely included. The parliamentary government system was based on the supremacy of the legislature between the years 1920-1924, when the war continued, in accordance with the extraordinary conditions of the period. The purpose of the acknowledgment of the supremacy of the legislature is to take quick decisions and implement these decisions promptly as the war continues. With the signing of the Lausanne Peace Treaty on July 24, 1923, the war period ended. As a result of the proclamation of the republic on October 29, 1923, both the regime problem of the new state and the problem of the presidency were resolved. Depending on these developments, the Organization of 1921, which was accepted during the war period, was insufficient for the state administration as well as for the creation of new institutions with the reforms to be made. For this reason, the need for a new constitution arose. As a result, the 1924 constitution was prepared and entered into force. The Mixed Government system was adopted in the new constitution. This system is based on the principle of separation of duties and unity of powers. Between 1924 and 1961, the country was governed by a mixed government system. Although this system consists of a mixture of the parliamentary government system and the parliamentary government system, it mostly bears the characteristics of the parliamentary system. These two government systems implemented between 1920 and 1960 actually formed the infrastructure of the Parliamentary government model. With the 1961 constitution, a full parliamentary system was introduced. The parliamentary government system first emerged in the historical process depending on the political and social change in England. As a result of the reactions that started from the beginning of the 13th century against the absolute power of the king in England, a kind of parliamentary structure that limited the powers of the king was adopted. The parliament was institutionalized as a result of the participation of barons, church representatives and representatives of the people, who had previously advised the king, in the assembly convened with the acceptance of the Magna Carta dated 1215, which was the first concrete application of this. This system was later adopted by Western European states, especially France. Since the Ottoman Empire made its modernization in every field by taking France as an example in the 19th century, the parliamentary structure began to be adopted in the political field. The first concrete application of this was realized with the opening of the Parliament in 1876. From this date on, this system in Turkish History the historical process and has been fully implemented with the 1961 constitution. This system has emerged as a result of the historical process in accordance with the historical development of the state and society both in the world and in Turkish history. In other words, it was first written theoretically and then not applied. The parliamentary system was first discussed in Turkish political history in the 1970s. These debates continued to increase in the 1990s. The first concrete step towards the change of the system was realized with the 2007 constitutional amendment, with the election of the President by the

people. This change has intensified the discussion of change. This system has been replaced by the Presidential Government system with the 2017 constitutional amendment. The new government model started to be implemented in 2018. While the new model was written, the presidential system was the source, but it differed from the presidential system in terms of high-level powers granted to the executive power. Its unique features have been created theoretically, not depending on historical development. Government Systems will not be the sole source of some political and administrative problems in the periods they are applied, and they may not be a guarantee of stability and confidence in these areas. In both cases, it is not possible to make an accurate assessment if we consider the government systems independent of the democratic structure of that country, the political parties from the law and the intellectual structure of the society.

KAYNAKÇA

- Altuğ, Y. (2003). *Parlamento hukuku*. Çağlayan Kitabevi.
- bbc. (2016, 1). <https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160106>.
- Cambell, P. (tarih yok). Avrupa'da parlamenter hükümetin bazı yönleri (Çev. Ergun Özbudun). *AÜHFD*, 20, 79.
- Çam, E. (2000). *Çağdaş devlet sistemleri*. Der Yayınları.
- Çavdar, T. (2008). *Türkiye'nin Demokrasi tarihi (1839-1950)*. İmge Kitabevi.
- Çolak, Ç., & Uzun, A. (2017). Türk siyasal hayatında başkanlık sistemini gündeme getiren liderler: Türkeş, Demirel, Özal Ve Erdoğan. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(50),
- Demir, F., & Karatepe, Ş. (1989). *Anayasa hukukuna giriş*. Evrim Yayınları.
- Demirel, H. (tarih yok). Parlamenter Rejim, C.10. *AÜHFD*, 10, 228.
- Ensonhaber. (2013, 5). www.ensonhaber.com.
- Erdoğan, M. (2011). *Anayasa Hukuku*. Orion Kitabevi.
- Fendoğlu, H. T. (2012). Başkanlık Sistemi, 50. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(1), 45-50.
- Gözler, K. (2016). *Devlet başkanları*. Ekin Yayınları.
- Güneş, T. (1956). *Parlamenter rejimin bugünkü manası ve işleyişi*. İÜHF Yay.,
- Haberler.com. (2016, 5). www.haberler.com, Mayıs 2016.
- Kaboğlu, İ. (2006) *Anayasa Hukuku Dersleri*, Legal Yayınları.
- Kapani, M. (2019). *Politika bilimine giriş*. Serbest Kitaplar Yayını.
- Kumaş, R. (1985). *Parlamentonun boyutları*. Çağdaş Yayınları.
- Mardin, Ş. (2020). *Türk modernleşmesi*. İletişim Yayınları.
- Milliyet, G. (1988, 10 23).
- Neziroğlu, İ., & Yılmaz, T. (2015). *Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Cilt 1*. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları.
- Oğuz, A. (2010). *Birinci meşrutiyet*. Grafiker Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2013). *Yakın tarihin gerçekleri*. Timaş Yayınları.
- Öz, E. (1992). *Tek parti yönetimi ve siyasal katılım*. Gündoğan Yayınları.
- Özbudun, E. (2002). *Türk anayasa hukuku*. Yetkin Yay.
- Parlatır, İ. (2009). *Osmanlı türkçesi sözlüğü*. Yargı Yayınları.
- Radikal. (2016). www.radikal.com. 20.
- Roskin, M. (2009). *Çağdaş devlet sistemleri*. Adres Yayınları.
- TBMM. (tarih yok). <https://www.tbmm.gov.tr/kannlar/k6771.html>.
- TBMM. (2017). *Türkiye Büyük Millet Meclisi Aylık Bülteni, Ocak, 220*, 6-44.

TDK. (tarih yok).

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.53e3601a29d785.47346916(erişim tarihi: 04.08.2014). adresinden alındı

Terzioğlu, S. S. (2011). Karahan Yayınları.

Teziç, E. (2020). *Anayasa Hukuku*. Beta Yayıncılık.

Tunaya, T. Z. (2011). *Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt 1*. İletişim Yayınları.

Tunçkaşık, H., & vd. . (2017). *Halit Tunçkaşık, vd., Karşılaştırmalı hükümet sistemleri parlamenter sistem*. TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı Yayınları.

Turan, M. (2011). *Siyasi ve hukuki açıdan milli mücadele*. Berikan Yayınevi.

Yavuz, B., & Bülbül, M. (2012). Çift meclis sistemi ve Türkiye. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16, 228.

Zürcher, E. J. (1998). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İletişim Yayınları.